
Az időmúlás hatása a jogra - Két jogeset a római jogból

Bajánházy István*

Jelen munkámban az idő jog keletkeztető és jogvesztő hatását kívánom bemutatni a római jogban. Két esetet vizsgállok, az elsőt a magánjogból, a másodikat a közjogból. A közfolyókban bárki halászhatott a *ius gentium* alapján. De ha valaki egy meghatározott folyószakaszon éveken keresztül halászott, ezzel halászati jogot szerzett magának és kizárhatta bárki más halászatát, erre interdictumos védelmet kérhetett. A másik eset a közjogból való: Jupiter főpapja (*flamen Dialis*) részt akart venni a római szenátus ülésén Kr.e. 209-ben, egy régi írott szabály alapján, ami ezt lehetővé tette számára. A jogszolgáltatás vezetője, a praetor azonban megtagadta ezt, azt állítván, hogy ez a jog elenyészett az évtizedeken át tartó nem gyakorlás által. Hosszas vita után a pap végül részt vehetett az ülésen, de ezt nem érveivel érte el, hanem valószínűleg egy rejtett politikai kompromisszum által, amiről viszont nem tudósít a történelemíró.

Kulcsszavak: idő, jogkeletkezés, jogvesztés, halászati jog, írott jog, használat

The Effect of Time Lapse on the Law - Two Cases from the Roman Law I will try to show in this paper how time could both establish and abolish rights in Roman Law. I bring to cases, the first from private law, the second from public law. The right to fish in the public rivers was opened to everybody by the *ius gentium*. But, if somebody has fished in a certain section of a river for years, he can have a fishing-right here and could exclude any others, and he was entitled for defense by an *interdict*. The other case is from public law: a high priest of Jupiter (*flamen Dialis*) wanted to enter to the section of the Senat of Rome in 209 B.C., based on an old written law which permitted this right him. But the head of the jurisdiction (praetor) denied it, stated this right was abolished by the non-practicing over many decades. After a long debate the priest could enter to the section, but not by his argument, but probably by an hidden political compromise, which is not reported by the historian.

Keywords: time, birth of right, loss of right, fishing right, written law, usus

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2025.3.231>

1. Bevezetés

A barátai által csak "Bíró Gyuriként" emlegetett kedvelt tanárom, majd később kollégám, tíz éve hagyta el véglegesen a katedrát. Rá emlékezve egy olyan

* Egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi Intézeti Tanszék.

témát választottam, mely az idő és a jog kapcsolatára kíván rámutatni, az idő jogkeletkeztető ill. jog megszűntető hatására egy-egy példát bemutatva a római jog világából fentmaradt forrásaink közül. Egy polgári jogászra emlékezve talán nem melléfogás római jogi jogeseteket bemutatni és ugyan a két eset közül csak az egyik tartozik a magánjog területéhez, bár ott is megjelenik a közjog, a másik pedig tisztán közjogi, de talán ez a választás is megerősíti azt, hogy a két jogterület, az azokat kormányzó eltérő alapelvek és működési módok ellenére, mégiscsak egy jogrendszer részét képezték, így nem meglepő, hogy több közös pontot is találhatunk, bizonyos rendező elvek mindkettőben megtalálhatók.

Maguk a római jogrendszerüket két jogágra osztották, *ius publicum*ra és *ius privatum*ra,¹ melyeket a mai fogalmaink szerint közjognak és magánjognak szokásos megfeleltetni.² Ezek között a választóvonalat a közérdek (*utilitas publica*) és a magánérdek (*utilitas privata*) mentén húzták meg.³ Ez alapján közjog területébe tartozott minden olyan jogviszony, ami a római államot⁴ alanyi oldalon érintette, vagyis a jogviszony egyik oldalán a római állam állt. A fenti megkülönböztetés már a köztársaság idején olyan élesen beintegrálódott a római gondolkodásba, hogy ott is alkalmazták a különbségtételt, ahol annak különösebb indoka nem volt.⁵ Számos a jogtudósról tudjuk azonban azt is, hogy mindkét jogterülettel foglalkoztak,⁶ tehát a római jogtudomány művelői – az általános modern gyakorlattal ellentétben – nem specializálódtak egyik vagy másik területre. A római jog tovább élése során ugyan a

¹ Max KASER: „Ius publicum” und „ius privatum”, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*, 103 (1986), 1-101. o.; ZLINSZKY János: *Ius privatum - Római magánjog*, Osiris Kiadó, Budapest, 1998; ZLINSZKY János: *Ius publicum - Római közjog*, Osiris-Századvég, Budapest, 1994

² Id. HAMZA Gábor „A modern jogrendszerek tagozódása és a római jogi tradíció” c. akadémiai székfoglaló előadása, in: BOÓC Ádám: Hamza Gábor akadémiai székfoglaló előadásáról, *Jogtudományi Közöny* 60. évf. 3 sz. (2005 március) 127-128.o., 127. o.: „Számtalan Ulpianustól származik azon - bizonyos fenntartásokkal ma is alkalmazható megkülönböztetés, mely szerint a *ius publicum* az *utilitas publica*-t, vagyis a közérdeket, míg a *ius privatum* az *utilitas privata*-t, vagyis a magánérdeket kívánja érvényre juttatni. Természetesen ezt a megkülönböztetést teljes mértékben nem lehet azonosítani a közjog és a magánjog modern fogalmával.”

³ Ulp. D. 1,1,1,2: „Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim.”

⁴ Az ókorban nem alakult ki az állam absztrakt meghatározása, a római államra a források a *populus Romanus*, a *res publica*, *senatus populusque Romanus* (SPQR), a Város (*Urbs*) kifejezéseket használták. Id. BESELER Gerhard: *Miscellanea: Populus, municipies, collegium*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*, 45 (1925), 188-190. o., 188. o.; DE RUGGIERO, Ettore: *Lo stato e le opere pubbliche in Roma antica*, Fratelli Bocca Editori, Torino, 1925, 74. o., KUNKEL, Wolfgang: *Roman Legal and Constitutional History*, At the Clarendon Press, Oxford, 1973, 9. o.; KUNKEL, Wolfgang: *Römische Rechtsgeschichte*, Böhlau Verlag, Köln-Graz, 1964, 18. o.; MEYER, Ernst: *Vom griechischen und römischen Staatsgedanken*, Festgabe für Ernst Howald, Eugen Rentsch Verlages, Erlenbach-Zürich, 1947, 30-53. o., in: *Das Staatsdenken der Römer*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1966, 65-86., 79. o.; MALMENDIER, Ulriche: *Societas Publicanorum*, Staatliche Wirtschaftsaktivitäten in den Händen privater Unternehmer, Böhlau Verlag, Köln, 2002, 38. o.; ROBINSON, O.F.: *Ancient Rome, City planning and administration*, Routledge, London and New York, 1992, 2. o.

⁵ Liv. 5,53,2.; Liv. 31,17,8.

⁶ Pomp. D. 1,2,2,46.: „Tubero doctissimus quidem habitus est iuris publici et privati et complures utrisque iuris libros reliquit.”; Gell. 10.20.2.: „Ateius Capito, publici privatique iuris peritissimus.”; KASER *i.m.* 15. o.

magánjog került előtérbe és a mai napig az képezi az oktatás fő gerincét, de azért nem szabad elfelejtkeznünk a római közjog ránk maradt ismeretanyagáról sem.⁷ Ezt a hagyományt és irányt követve az alábbiakban egy magánjogi és a közjogi jogesettel kívánom a választott témát bemutatni.

2. Az idő jog keletkeztető hatása, a "halászati jog" megszerzése

Az idő jogkeletkeztető hatása kapcsán első gondolatunk nyilván az elbirtoklás jogintézménye, mely Rómában már a kezdetektől fogva jelen volt⁸ és amely dologi jogok, kezdetben és elsősorban a tulajdonjog és a mezei telki szolgalmak (pl. átjárási szolgalmak), később egyéb haszonjogok megszerzésére is alkalmas volt. A most elemzett példa bizonyíték arra, hogy a dologi jogokon túl a meghatározott időn keresztül folytatott zavartalan birtoklás más "jogok" ill. hatalmi helyzetek megszerzésére is alkalmas volt.

Ezen "más jogok"-kal kapcsolatos első kérdés, hogy létezett-e egyáltalán az ókori Rómában halászati jog, ill. ha igen, mit is kell az alatt értenünk. A modern irodalom azt az álláspontot alakította ki, hogy az ókori Rómában a mai értelemben vett vadászati, ill. halászati jog nem létezett,⁹ mivel sem a vadászathoz, sem a halászathoz való jogot nem tekintették önálló jogintézménynek.¹⁰ Az ókori szabályok szerint a vadak és a halak uratlan dolgok voltak, így az elejtett vadon, ill. kifogott halakon a birtokot megszerző személy foglalással (*occupatio*) szerzett tulajdonjogot, méghozzá a népek joga (*ius gentium*) alapján.¹¹ Az így megszerzett tulajdonjog azonban csak addig tartott, amíg ez a hatalmi helyzet fennállt. Ha az elfogott állat kiszabadult és újra visszanyerte szabadságát, akkor újra uratlaná vált és így újra okkupálható lett.¹²

⁷ Ld. például: NÓTÁRI Tamás: *Római köz- és magánjog*, Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2011

⁸ XII tab. 6,3. „Usus auctoritas fundi biennium est, ceterarum rerum omnium annuus est usus.”

⁹ BOZÓKI Alajos: *Római magánjog*, Pozsony-Budapest, 1899, 27. o.: „Vadászati jogot a mai értelemben a rómaiak nem ismertek.”; BESSENYŐ András: Reményt veszünk-e reményvétel esetén? I. *JURA*, 2014/1., 195-217. o., 197. o.: „Egyébként a római jog vadászati jogot sem ismer.”

¹⁰ LENKOVICS Barnabás: A tulajdonszerzés-módok eredeti, illetve származékos jellege, *Polgári Jogi Kodifikáció*, V. évf. 3. szám 2003/3, HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 14-28. o., 22. o.: „A harmadik 'tulajdonszerű jog' immár tradicionálisan a halászati jog.”

¹¹ Gai. Inst. 2,67. „Itaque si feram bestiam aut uolucrum aut piscem ceperimus, simul atque captum fuerit hoc animal, statim nostrum fit.”; Inst. 2,1,12. „Ferae igitur bestiae et uolucres et pisces, id est omnia animalia quae in terra mari caelo nascuntur, simulatque ab aliquo capta fuerint, iure gentium statim illius esse incipiunt: quod enim ante nullius est id naturali ratione occupanti conceditur.” Ld. még SÁRY Pál: Vízjogi szabályok az ókori Rómában, *Agrár- és Környezetjog*, 2019/26, 237-254. o., 237. o.

¹² D. 41,1,1,1. Gaius 2 rer. cott. „Omnia igitur animalia, quae terra mari caelo capiuntur, id est ferae bestiae et volucres pisces, capientium fiunt.”; D. 41,1,44. Ulpianus 19 ad ed. „[...] ita ex bonis quoque nostris capta a bestiis marinis et terrestribus desinant nostra esse, cum effugerint bestiae nostram persecutionem. quis denique manere nostrum dicit, quod avis transvolans ex area aut ex agro nostro transtulit aut quod nobis eripuit? si igitur desinit, si fuerit ore bestiae liberatum, occupantis erit, quemadmodum piscis vel aper vel avis, qui potestatem nostram evasit, si ab alio capiat, ipsius fit. sed putat potius nostrum manere tamdiu, quamdiu recipari possit: licet in avibus et piscibus et feris verum sit quod scribit.”

Ennek ellenére az ókori forrásokban sok, a halászatra vonatkozó, ill a halászokkal kapcsolatos jogesetet találunk, sőt egy helyen maga a halászati jog (*ius piscandi*) kifejezés forrásszerűen is megjelenik.¹³ A fentiek miatt tehát mégsem jelenthetjük ki, hogy az ókori Rómában ne létezett volna – ha nem is a modern értelemben vett – halászati jog.

Az ókorban a halászat elsősorban tengeri halászatot jelentett, ezért a források nagyrésze ezekkel a kérdésekkel foglalkozik, például „hálót szárítani” (*retia siccare*), „tengeri halászat” (*in mare piscantibus*),¹⁴ vagy a reményvétel problematikája¹⁵: a hálóban akadt zsákmány megvétele (D. 18,1,8,1.; D. 19,1,11,18.)¹⁶ ill. a hálókivetés megvétele (*iactus retis* D. 19,1,12.).¹⁷

Ugyanakkor a fennmaradt források több helyen is utalnak folyami halászokra ill. a folyami halászatra, az elemzett jogeset is ide tartozik. Tudjuk azt is, hogy a hivatásos halászok egyfajta közösséget alkottak, közös ünnepeik (*piscatori ludi*) voltak,¹⁸ jogaik megvédelme érdekében közösen léptek fel, mint az egy Antoninus Pius császártól kért jogi szakvélemény (*responsum*) kapcsán fennmaradt:¹⁹ Capena település, mely a Tiberis folyó völgyében Rómától északra feküdt, halászhálók közösen fordultak a császárhoz.²⁰ Sírfeliratokból az is kiderül, hogy a halászok közül a nők sem voltak kizárva, mivel fennmaradt egy halásznő neve is (*Aurelia, piscatrix de horreis Galbae*).²¹

¹³ Inst. 2,1,2. „Flumina autem omnia et portus publica sunt: ideoque ius piscandi omnibus commune est in portibus fluminibusque.”

¹⁴ D. 1,8,5 pr. Gaius 2 rer. cott. „Riparum usus publicus est iure gentium sicut ipsius fluminis. itaque navem ad eas appellere, funes ex arboribus ibi natis religare, retia siccare et ex mare reducere, onus aliquid in his reponere cuilibet liberum est, sicuti per ipsum flumen navigare. sed proprietates illorum est, quorum praediis haerent: quia de causa arbores quoque in his natae eorundem sunt.; D. 1,8,5,1. Gaius 2 rer. cott. „In mare piscantibus liberum est casam in litore ponere, in qua se recipient.”

¹⁵ A kérdéssel bővebben ld. BENKE József: „A reményvétel „iskolapéldái” a római jogban. *JURA*, 2004/1., 32-38. o.; BENKE József: *Reményvétel. Az európai magánjogi gondolkodás a reményvétel mikrokozmoszában keresztül*, HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 2011

¹⁶ D. 18,1,8,1. Pomponius libro 9 ad Sabinum: „Aliquando tamen et sine re venditio intellegitur, veluti cum quasi alea emitur. quod fit, cum captum piscium vel avium vel missilium emitur: emptio enim contrahitur etiam si nihil inciderit, quia *spei emptio est*: et quod missilium nomine eo casu captum est si evictum fuerit, nulla eo nomine ex empto obligatio contrahitur, quia id actum intellegitur.”; D. 19,1,11,18. Ulpianus libro 32 ad edictum: „Neque enim bonae fidei contractus hac patitur conventionem, ut emptor rem admitteret et pretium venditor retineret. nisi forte, [...], ut venditor nummos accipiat, quamvis merx ad emptorem non pertineat, veluti *cum futurum iactum retis a piscatore emimus* aut indaginem plagis positus a venatore, vel pantheram ab aucupe: nam etiamsi nihil capit, nihilo minus emptor pretium praestare necesse habebit.”

¹⁷ Azaz, amikor a halász nem hajlandó a hálóját kivetni vagy nem hajlandó a hálóban lévő halakat átadni: D. 19,1,12. Celsus libro 27 dig.: „Si *iactus retis emero et iactare rem piscator noluit*, incertum eius rei aestimandum est: si quod extraxit piscium reddere mihi noluit, id aestimari debet quod extraxit.”

¹⁸ K.r.e. 206. Ld. Wilhelm EHLERS: *Piscatori ludi*, *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, XX,2, 1774-1775. o.

¹⁹ Sajnos a fennmaradt szövegrész csak a tengeri halászattal foglalkozik, ugyanakkor az is érdekes, hogy az említett halászati közösség (Capena) egy másik – tengerparti – halászati közösséggel (Formiae) együtt került a forráshelyben megjelölésre. A fennmaradt szövegből azonban az sem derül ki, hogy a két közösség közösen egy ügyben fordult a császárhoz, vagy külön-külön beadott kérelmek kerültek a hasonló probléma miatt az eljárás során egyesítésre.

²⁰ D. 1,8,4, pr. Marcianus 3 inst. „[...] idque et divus pius piscatoribus formianis et capenatis rescripsit.”

²¹ Thomas H. CORCORAN: *Roman Fishermen*, *The Classical World*, 56/4, 1963, 97-101. o., 97. o. Q. *Calmeus piscator* (CIL VI. 9799), *Aurelia, piscatrix de horreis Galbae* (CIL VI. 9801); Filippo BOSCOLO:

A rómaiak többféle szempont alapján csoportosították a folyókat, ezek közül halászat szempontjából csak az állandó folyók jöhettek számításba, az időszakosak nyilván nem.²² Ez előbbieket pedig általában köztulajdonban voltak, a mediterrán éghajlat (száraz nyár), Itália domborzati viszonyai (tenger közelsége) miatt és azon közjogi szabály alapján, miszerint a meghódított területek köztuladonba kerültek, a magánfolyók²³ száma minimális lehetett. Közfolyóvá nyilvánítás előfelétele az volt, hogy állandó folyóról legyen szó.²⁴ A Digestában megőrzött egyik, Gaiustól származó forrásunk szerint minden folyó közfolyó volt,²⁵ de a másik, Marcianustól származó hely már kicsit precízebb, e szerint a folyóknak csak nagyrésze volt közfolyó, tehát nem az összes.²⁶ A két forrás azonban nem rontja le egymást, hanem erősíti azt a megállapítást, hogy az állandó folyók túlnyomó része közfolyó volt.

A magánfolyókkal a források ezért nem is foglalkoznak, az ott folyó halászat joga a tulajdonjogból volt levezethető, a közfolyókban való halászat azonban elvileg bárkit szabadon megilletett, a tengeren ill. más közterületeken való szabad tartózkodás mintájára.²⁷ Jelen jogesetünk azonban ezen általános elv alól jelent egy kivételt: ha valaki éveken át gyakorolta a halászatot, akkor azzal kizárta más hasonló jogát. Erre – igen érdekes módon – két fragmentumot is találunk a Digestában, melyek szövege az utolsó részen, feltűnően hasonlít egymásra:

D. 44,3,7. Marcianus 3 inst.: „Si quisquam in fluminis publici deverticulo solus pluribus annis piscatus sit, alterum eodem iure uti prohibet.” ill.

D. 41,3,45. pr. Papinianus 10 resp. „Praescriptio longae possessionis ad optinenda loca iuris gentium publica concedi non solet. [...] vel si quis, quod in fluminis publici deverticulo solus pluribus annis piscatus sit, alterum eodem iure prohibeat.”

A klasszikus kor két neves és egyben kortárs jogtudósa is foglalkozott tehát ezzel a kérdéssel. Az első szakvélemény szerzője Marcianus,²⁸ a másodiké Papinianus.²⁹ Mindkettő az idő jog keletkeztető ill. a másik oldalról, a jogvesztő hatása körében tárgyalja az esetet. A nagyfokú egyezőség azt bizonyítja, hogy mindketten ugyanabból az esetből dolgoztak. Sajnos a *responsum* alapját képező konkrét jogesetet nem ismerjük, így nem ismerjük a konkrét helyszínt sem. Ez ugyan általános a Digestában, mivel a jogtudósi véleményekben csak az elvi jogi

Aurelia Nais, piscatrix de horreis Galbae e i piscatora di Roma, *Rivista Storica dell'Antichità*, 35/2005, 181-188.

²² D.43,12,1,2. Ulpianus 68 ad ed. „Item fluminum quaedam sunt perennia, quaedam torrentia.”

²³ D.43,12,1,3. Ulpianus 68 ad ed. „Fluminum quaedam publica sunt, quaedam non.” Id. SÁRY *i.m.* 238. o.

²⁴ D.43,12,1,3. Ulpianus 68 ad ed. „publicum flumen esse cassius definit, quod perenne sit: haec sententia cassii, quam et celsus probat, videtur esse probabilis.”

²⁵ D. 1,8,5,pr. Gaius 2 rer. cott. „Riparum usus publicus est iure gentium sicut ipsius fluminis.”

²⁶ D. 1,8,4,1, Marcianus 3 inst. „Sed flumina paene omnia et portus publica sunt.”

²⁷ D. 47,10,13,7. Ulpianus 57 ad ed. Si quis me prohibeat in mari piscari vel everriculum (quod graece sagynny dicitur) ducere, an iniuriarum iudicio possim eum convenire? sunt qui putent iniuriarum me posse agere: et ita pomponius et plerique esse huic similem eum, qui in publicum lavare vel in cavea publica sedere vel in quo alio loco agere sedere conversari non patitur, aut si quis re mea uti me non permittat: nam et hic iniuriarum conveniri potest.”

²⁸ Aelius Marcianus, aki tevékenységét Antoninus Pius (138-161) uralkodása alatt folytatta.

²⁹ Aemilius Papinianus (142–212), aki Marcus Aurelius (161-180) uralkodása alatt és utána tevékenykedett.

állásfoglalás rögzítése volt a lényeges, bár van olyan forráshelyünk is, ami megőrizte a konkrét helyszínt is (pl. *fundus Geronianus-fundus Botrianus*).³⁰ Ez azért lenne itt is fontos, mert a *deverticulum* jelentése kérdéses lehet.³¹ Jelentheti a folyó egyik mellékágát, akár egy holtágat, de akár a főfolyamban egy adott folyószakaszt is. Álláspotnom szerint mindenképp egy adott, megállapítható fizikai határokkal rendelkező vízszakaszt kell ez alatt értenünk. Ez azért szükséges előfeltétel, hogy megállapítható legyen, mely fizikailag behatárolható területre vonatkozik a jogszerzés ill. a jogvesztés. A közfolyókban ugyanis bárki szabadon halászhatott, ha azonban ezt valaki egy adott szakaszon éveken át gyakorola, akkor ezzel jogot szerzett ill. mindenki más elveszítette az erre irányuló hasonló jogát. Az "éveken át" az én értelmezésemben legalább két évet jelent, egyrésről a többes szám használata miatt és azért is, mert az egybevág az ősi római jogban az ingatlanok esetére előírt kétéves elbirtoklási idővel.³²

Különbség a magánjogban ismert elbirtoklással szemben az, hogy itt nem egy dologi jog jött létre, hanem csak egy védett birtokosi pozíció. Ennek oka, hogy a közfolyó a magánjogon kívül állt, az a közdolgok (*res publica*) közé tartozott, így annak tulajdonogát nem is lehetett elbirtokolni. A jogszerző tehát nem lett a folyószakasz tulajdonosa, azon továbbra is bárki hajózhatott, annak partján kiköthetett, a jogosult csak és kizárólag más halászati tevékenységével szemben léphetett fel. Mivel nem szerzett dologi jogot, így tulajdon védelemre sem tarthatott igényt, ezért a védelem csak egy peren kívüli védelmi eszköz, a birtokvédelem egyik formája (*interdictum prohibitorium*) lehetett. Bár erről hallgat mindkét forráshely, azt azonban tudjuk, hogy a közfolyókkal kapcsolatos védelem más esetekben szintén birtokinterdictumokkal valósult meg, így analógia útján joggal feltételezhetjük, hogy jelen esetben is ilyen védelmet alkalmaztak.³³

3. Az idő jogvesztő hatása

Az idő jogvesztő hatásának érzékeltetésére nem egy jogi, hanem egy történetírói forráshely áll rendelkezésünkre, amit azért annak ellenére, hogy a római történetírás

³⁰ D. 8,4,13,pr. Ulpianus 6 opin.: „Venditor fundi geroniani fundo botriano, quem retinebat, legem dederat, ne contra eum piscatio thynnaria exerceatur.”

³¹ Ld. az német, angol és francia fordításokat: OTTO, C.E.: „Wenn Jemand allein mehrere Jahre lang in der Abschweifung eines öffentlichen Flusses gefischt hat, so kann er einen Andern daran mit Recht [doch nicht] verhindern.” *Das Corpus Juris Civilis*, (Hgg.) OTTO C.E., SCHILLING B., SENTENIS C.F.F., Leipzig, 1832., WATSON: „If for several years someone has fished by himself in a side stream of a public river, he may prevent another person from exercising the same right.” WATSON, A.: *The Digest of Justinian*, University Pennsylvania Press, Philadelphia, (1985) 1998.; HULOT: „Si quelqu'un a pêché seul pendant plusieurs années dans un bras d'une rivière publique, il empêche qu'un autre puisse jouir du même droit.” HULOT, M. – BERTHELOT, M: *Les Cinquante Livres du Digeste ou der Pandectes de L'Empereur Justinien*, Metz-Paris, 1804.

³² XII tab. 6,3.

³³ A Digesta alábbi titulusaiban találunk a közfolyókkal kapcsolatos interdictumos védelmet: D. 43.12.: De fluminibus. ne quid in flumine publico ripave eius fiat, quo peius navigetur. D. 43.13.: Ne quid in flumine publico fiat, quo aliter aqua fluat, atque uti priore aestate fluxit. D. 43.14.: Ut in flumine publico navigare liceat. D. 43.14.: Ut in flumine publico navigare liceat.

hiteles tényadatokon alapult (*Annales Maximí*),³⁴ ezért a történetírók munkáit és így Livius munkáját is a modern történelemtudomány a tények tekintetében hitelesnek fogadja el,³⁵ a jogi álláspontot illetően azonban mindig kellő kritikával kell fogadnunk:

Liv. 27.8.4-10. „P. Licinius pontifex maximus kényszerítette C. Valerius Flaccust, hogy akarata ellenére Iuppiter papjává szenteltesse magát. [...] Ez a róla kialakult egyhangú jó vélemény jogosan növelte önbizalmát, s így igényt formált arra a korábbi papok méltatlansága miatt sok éven át feledésbe merült jogra, hogy belépessen a senatusba. Megjelent a Curiában, s mikor onnan L. Licinius praetor kivezette, a néptribunusokhoz fellebbezett. Visszakövetelte a papi tisztségével járó régi jogot; őt mint flament megilleti a bíborszegélyes toga és az elefántcsont szék. *A praetor viszont azt vitatta, hogy ezt a jogot nem az évkönyvekből kiásott, s régiségük miatt érvényüket veszített példákkal, hanem csupán a közelmúltban kialakult szokásos gyakorlattal lehet igazolni*, s hogy sem atyáink, sem nagyatyáink idejében nem akadt Iuppiternek olyan papja, aki ezt a jogát gyakorolta volna. Érvelésére a néptribunusok azt válaszolták, hogy ez az előjog a papok nemtörődomsége miatt ment feledésbe, ám ez csak nekik maguknak jelenthet hátrányt, de magának a papi tisztségnek nem. Ezután már a praetor sem tiltakozott, mikor a papot az atyák és a nép zajos helyeslésétől kísérve bevezették a senatusba, s mindenkinek az volt a véleménye, hogy a flamen ezt a megtiszteltetést sokkal inkább feddhetetlen életével, s nem papi joga érvényesítésével érte el.”³⁶

A történet a második pun háború idején, Kr.e. 209-ben játszódik, amikor a római pogány vallási rendszer tényleges vezetője, a *pontifex maximus*, Jupiter főpapjává (*flamen Dialis*)³⁷ nevezte ki az addig hanyag és költekező életet élő ifjút. Ehhez

³⁴ A római történetírás kezdetei az un. *annales maximí*-hez, tehát a *pontifex*ek tevékenységéhez kapcsolódik, ld. Franc WIEACKER: *Altörmische Priesterjurisprudenz*, in: *Juris Professio Festgabe für Max Kaser zum 80. Geburtstag*, Hermann Böhlau Nachf. Wien-Köln-Graz, 1986, 347-370. o.; Ezeket a feljegyzéseket P. Mucius Scaevola *pontifex maximus* hozatta nyilvánosságra a Kr.e. 120- években. Ld. Cic. orat. 2,12,52.; ADAMIK Tamás: *Római irodalom az archaikus korban*, Seneca Kiadó, 1993, 71. o., FLACH, Dieter: *Die Gesetze der frühen römischen Republik*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1994, 5. o.

³⁵ Különbséget tesznek ugyan a korai idők (1.-10. könyv) és a későbbiekéről (20. könyvtől) szóló részek tekintetében, a későbbiek tekintetében már teljesen hitelesnek tekintik. Ld. Dagmar GUTBERLET: *Die erste Dekade des Livius als Quelle zur gracchischen und sullanischen Zeit*, Olms-Weidmann, Hildesheim, 1985, 1. o.; MEYER, Ernst: *Die römische Annalistik im Lichte der Urkunden*, ANRW 2, Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1972, 970-986. o., 970. o.

³⁶ Liv. 27.8.4.-10. „Et flaminem Dialem inuitum inaugurari coegit P. Licinius pontifex maximus C. Ualerium Flaccum; [...] huius famae consensu elatus ad iustam fiduciam sui rem intermissam per multos annos ob indignitatem flaminum priorum repetiuit, ut in senatum introiret. ingressum eum curiam cum P. Licinius praetor inde eduxisset, tribunos plebis appellauit. flamen uetustum ius sacerdotii repetebat: datum id cum toga praetexta et sella curuli ei flamonio esse. *praetor non exoletis uetustate annalium exemplis stare ius, sed recentissimae cuiusque consuetudinis usu uolebat*: nec patrum nec auorum memoria Dialem quemquam id ius usurpasse. tribuni rem inertia flaminum obliteratam ipsis, non sacerdotio damno fuisse cum aequum censuissent, ne ipso quidem contra tendente praetore, magno adsensu patrum plebisque flaminem in senatum introduxerunt, omnibus ita existimantibus magis sanctitate uitae quam sacerdotii iure eam rem flaminem obtinuisse.”

³⁷ A *flamen Dialis* a *pontifex maximus* előtt, de a *rex sacrorum* mögött áll a vallási ranglétrán. Gell. 10.15.21.; Robert MUTH: *Einführung in die griechische und römische Religion*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt. 1997 (2. Auflage), 296. o.

tudnunk kell, hogy a *pontifex maximus*nak joga volt arra, hogy bizonyos papi tisztségekre az arra alkalmas személyeket – akár akaratuk ellenére is – kijelölhesse. Erre a legismertebb példa a Vesta papnők esete, akiket – kezdetben valószínűleg ténylegesen, később már csak formálisan – kiragadott az apai hatalom alól,³⁸ de ez hasonlóan működött más tisztségeknél, így a formálisan a *rex sacrorum* után a legmagasabb papi tisztség, a *flamen Dialis* esetében is.³⁹

Jelen ügyben a *flamen Dialis* a kor meghatározó politikusa M. Porcius Cato belső baráti köréhez tartozó Valerius családnak apjánál és bátyjánál kevésbé sikeres tagja volt, de családi háttere miatt a kinevezés előtt az ő politikai karrierjével is számolni kellett.⁴⁰ A másik oldalon a gazdag plebejus családból származó és a Scipiók belső baráti köréhez tartozó Publius Licinius Crassus állt,⁴¹ aki nagyon fiatalon került be a *pontifexek* kollégiumába, majd hamar annak vezetője lett.⁴² Közben rendhagyó világi karriert is befutott, Kr. e. 209-ben, a közjogi szokásjogot megtörve például, úgy lett cenzor, hogy korábban nem volt se *praetor*, se *consul*,⁴³ ez utóbbit csak később, Kr.e. 205-ban Publius Scipio (Africanus) társaként érte el. A másik tábor vezetőjére, Catoa mért legnagyobb csapása az volt, hogy Kr. e. 189-ben ő érte le, hogy vallási hibára hivatkozással a szenátus rendelje el a Kr. e. 194-ban L. Valerius Flaccus és M. Porcius Cato *consulok* által elvégzett *ver sacrum* áldozat megismétlését.⁴⁴ Láthatjuk tehát, hogy P. Licinius Crassus korának egyik meghatározó politikai egyénisége volt, bár történetünkben csak annak legelején jelenik meg, de feltehetőleg a későbbi vita során is ő állt a *praetor* mögött, mivel L. Liciniusról semmit sem tudunk, ő ezen az egy eseten kívül sehol máshol nem jelenik meg a történetíróknál, így ő nyilván nem lehetett egy meghatározó személyiség.

Visszatérve a kinevezéshez, a fentiekből már látható, hogy annak volt egy rejtett, a történetíró által nem említett politikai indoka is: a *flamen Dialis* ugyanis nem tehetett esküt,⁴⁵ a megválasztott magisztrátusoknak viszont öt napon belül esküt kellett tenniük, ennek hiányában nem viselhették tovább az adott hivatalt.⁴⁶ Ezért –

³⁸ Gell. 1,12,14.: „Ea verba haec sunt: 'Sacerdotem Vestalem, quae sacra faciat, quae ius siet sacerdotem Vestalem facere pro populo Romano Quiritibus, uti quae optima lege fuit, ita te, Amata, capio.'"; Joachim MARQUARDT: *Handbuch der römischen Alterthümer*, VI. Band, IV. Das Sacralwesen, Leipzig, 1885, 337.-338. o. Ez a kiragadás kezdetben talán ténylegesen, később már előzetes egyeztetés(ek) után csak színlegesen, legvégül a *lex Papia de vestalium lectione* (Kr.e. 65) meghozatala után pedig már a *comitia calata*-n az előzetesen megsejlelt, legfeljebb hűsz jelölthől történő kiválasztással történt. Id. MARQUARDT i.m. 337. o.

³⁹ Gell. 1,12,15: „Sed flamines quoque Diales, item pontifices et augures 'capi' dicebatur.”

⁴⁰ Bátyja Lucius Valerius Flaccus a Cato katonatársa, telekszomszédja, közeli barátja volt, Kr.e. 184-ban Catoval együtt a cenzori tisztséget is betöltötte. Id. Liv. 39,41,4.

⁴¹ Plin. n.h. 21,3,4.

⁴² Liv. 25,5,4.; Cicero a három legnevezetesebb *pontifex maximus* közé tette. Id. Cic. de orat. 3,134.

⁴³ Liv. 27,6,18.

⁴⁴ A *ver sacrum* az egyik legnagyobb vallási áldozat volt a római állam jólétéért. A második pun háború kezdetén, Kr.e. 217-ban rendelték el (Liv. 22,9,10.), a folyamatos háborús megpróbáltatások miatt azonban csak 21 év (!) teljesítették. Liv. 33,44,2.

⁴⁵ Liv. 31,50,7.; Gell. 10,15,4.; NÓTÁRI Tamás: *The Function of the Flamen Dialis in the Marriage Ceremony*, Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio iuridica, Tomus 45. (2004), 157-165. o., 159. o.

⁴⁶ Liv. 31,50,7.: „hivatalát pedig csak az viselhette öt napnál tovább, aki letette az esküt a törvényekre.” = „magistratum autem plus quinque dies, nisi qui iurasset in leges, non licebat gerere.”

más papi tisztségektől, mint például a *pontifexi* kollégium tagjaitól eltérően – a *flamen Dialis* ténylegesen ki volt zárva a világi tisztségek viseléséből. Így ezzel a kinevezéssel a politikai ellentábor egyik tagja került kizárára a politikai karrierből. Livius azonban erről hallgat, ő a léha fiatalember megkomolyodására helyezi a hangsúlyt, szerinte a kinevezés egycsapásra megváltoztatta az ifjút, aki új, vallásos életvitelével hamarosan elismerést váltott ki a polgárokból. Ez teljesen beleillik Livius munkájának alap koncepciójába, a régi rómaiak erkölcsi nagyságának olvasói számára történő példaként állításába.⁴⁷

A *flamen*, a fenti leírt családi háttérrel maga mögött azonban megpróbált visszavágni és a politikai színtérre visszatérni. Mivel magisztratúrára nem pályázhatott, ezért a szenátusi részvételt célozta meg. Erre az biztosította számára a jogalapot, hogy rájött vagy rátalált arra a szabályra, mi szerint a *flamen Dialis* korábban megillette nemcsak a bíborszegélyes tóga (*toga praetexta*) viselése és az elefántcsont szék (*sella curulis*) használata, mely a hivatalban lévő magisztrátusoknak is csak egy részét illette meg; hanem ezek mellett az a jog is, hogy belépjen a szenátus üléstermébe. Mindezen jogosítványok összehangban voltak azzal, hogy a *flamen Dialis* az egyik legfontosabb papi tisztség volt, ezt a külső „hivatali jelvények” és a szenátusi részvétel egyaránt kifejezték. A szenátus ülései ugyan általában nyilvánosak voltak, de mivel tipikusan zárt helyen került azokra sor (a Curia épülete ill. valamelyik templom, például Castor és Pollux temploma volt még gyakori helyszín), ezért azon csak a szenátorok, a hivatalt viselő magisztrátusok⁴⁸ és bizonyos papi tisztségek tagjai vehettek hivataluknál fogva részt. A részvétel joga a politikai elithez való tartozást fejezte ki, ezért fontos volt a *flamen*nek és valószínűleg családjának is.

A problémát az okozta, hogy a szenátusi részvétel jogával hosszú időn át nem éltek a tisztséget korábban betöltők, így az feledésbe merült. Ezért, amikor ő be akart lépni a szenátusba L. Licinius *praetor* kivezettette őt onnan és ebből alakult ki közöttük a fenti jogvita. A *flamen* az általa fellelt feljegyzések alapján az írott jogra (*ius scriptum*) hivatkozott, amit azonban a *praetor* a gyakorlat által igazolt élő jogra (*ius vivum*) hivatkozással nem fogadott el.⁴⁹ E szerint az évtizedes nem gyakorlással megszűnt a korábban létező jog (*usurpatio*). A *flamen* azonban a kivezetetését elrendelő döntéssel szemben a néptribunusokhoz fordult védelemért (*intercessio*)⁵⁰,

⁴⁷ Ez megfelelt Augustus császár programjának is, Liviust mégsem tekinthetjük a császár propagandistájának, mivel maga a császár nevezte őt Pompeius hívének. Tacit. ann. 4,34.: „Titus Livius [...] Cn. Pompeium tantis laudibus tulit, ut Pompeianum eum Augustus appellaret.”

⁴⁸ Kr.e. 102 előtt a néptribunusok nem vehettek részt azon (*lex Atinia de tribunis plebis in senatum legendis*) Id. Gell. 14,8,2.; ezért kialakították azt a gyakorlatot, hogy a Curia ajtajához ültek és onnan hallgatták a bent folyó vitát. Id. Val. Max. 2,2,7.; Ludwig LANGE: *Römische Alterthümer*, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1867, 374. o.

⁴⁹ Liv. 27,8,9.: „A praetor viszont azt vitatta, hogy ezt a jogot nem az évkönyvekből kiásott, s régiségük miatt érvényüket veszített példákkal, hanem csupán a közelmúltban kialakult szokásos gyakorlattal lehet igazolni, s hogy sem atyáink, sem nagyatyáink idejében nem akadt Iuppiternek olyan papja, aki ezt a jogát gyakorolta volna.” = „praetor non exoletis vetustate annalium exemplis stare ius, sed recentissimae cuiusque consuetudinis usu volebat: nec patrum nec avorum memoria Dialem quemquam id ius usurpasse.”

⁵⁰ Az *intercessio* volt a néptribunusok legerősebb fegyvere a magisztrátusok döntéseivel szemben. Id. Liv. 3,11,1., Liv. 4,60,5.; HAMZA Gábor: A közvetlen demokrácia ókori intézményei és a politikatudomány,

akik védelmükbe is vették azzal az átlátszó indoklással, hogy ezen jog nem gyakorlása csak az adott személyekre hatott ki, de nem vonta el a tisztséghez kapcsolódó ezen jogot, így a későbbi *flamen* azt újra gyakorolhatja. Ezt azonban a *praetor* – aki egyben a jogszolgáltatás vezetője is volt – nem fogadta el, ő a szokásjog törvényrontó hatására hivatkozott. A szokásjog törvény magyarázó ill. törvényrontó szerepét a magánjog is ismerte, de a közjogban a szokásjognak még fontosabb szerepe volt, például a köztársaság korának jogintézményei és azok működése általában szokásjogi úton alakultak ki és csak kevés szabályt, azokat is inkább a válság időszakában, tehát a Kr. e. II. századtól kezdődőleg foglalták írott törvényekbe.⁵¹

Ezek alapján a vitát a *praetor* „nyerte” volna meg, azonban mint láthattuk, a kérdés végül sajátos módon oldódott meg, valószínűleg a történetíró által elkerült politikai szál keretében egy kompromisszum megkötésével. Ennek csak az ügyet érintő részét ismerjük: a *flamen* elérte célját és részt vehetett ezentúl a szenátus ülésein. Livius indoklását, miszerint ezt nem jogi érveinek, hanem példás életvitelének köszönhetette, tehát csak az első részében fogadhatjuk el: a jogi érvei nem voltak megfelelőek, a politikai szálról, ami a sikert végül is meghozta, azonban hallgat a történetíró.

4. Összefoglalás

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy az idő ill. az idő múlása jogi jelentőséggel bíró, jogot alakító tény. Nemcsak a római magánjogban, de a közjogban bizonyított ezen hatása. Az első esetben a folyamatos és zavartalan éveken át tartó halászat a közfolyó egy szakaszán a joggyakorló számára létrehozta a halászati jog kizárólagos gyakorlásának jogát, egyben megszüntette mindenki más hasonló jogosultságát. Más személy ilyen jellegű tevékenysége ellen állami jogsegélyt, birtokvédelmet kérhetett és kaphatott. Ennek gyakorlati oka, hogy bár elvileg a folyókban is, ahogy a tengeren is, bárki szabadon halászhathatott, a folyókon a korlátlan szabad halászat az ott élő halászok megélhetését veszélyeztette volna, ezért a kialakult gyakorlat kizárta idegenek behatolását. Nyilván ennek érvényesítéséhez folyamatosan jelen kellett lenni az adott folyószakaszon és fellépni az esetleges behatolási kísérletek ellen, tehát folyamatosan birtokolni kellett azt.

A közjogban szintén tetten érhető az idő jogvesztő hatása: egy jog hosszú időn át – itt azonban már nem évekről, hanem jóval hosszabb időszakról, feltehetően évtizedekről, azaz „emberemlékezetéről” volt szó –, történő nem gyakorlása megszüntette az adott jogot. Bár a vita eldöntése nem független fórum előtt zajlott, arról nem egy harmadik személy döntött, hanem az egyik fél engedett a politikai kompromisszum miatt, az azonban egyértelmű, hogy a *flamen* nem jogi érvei miatt és nem azok alapján érte el célját. Jogi érvelésével, tehát az írott jog

Jogtudományi Közlöny 70. évf. 2. sz. (2005 február), 76-79. o., 77. o.: „Ebben az összefüggésben az *intecessio* és a *ius agendi cum plebe* kapcsolata igényel önálló vizsgálatot.”

⁵¹ Erre legszemléletesebb példa a hivatalok viselésére előírt minimális életkor meghatározása, mely a korábbi szokásjogi gyakorlat alapján csak Kr. e. 180-ban került először törvényben (*lex Villia annalis*) meghatározásra, amit Kr. e. 82-ben *lex Cornelia de magistratibus* tovább pontosított.

öörkérvényűségére való hivatkozással tehát nem tudta áttörni az időmúlás jog megszüntető hatását.

Irodalomjegyzék

- BENKE József: „A reményvétel "iskolapéldái" a római jogban. *JURA*, 2004/1., 32-38.
- BENKE József: *Reményvétel. Az európai magánjogi gondolkodás a reményvétel mikrokozmoszán keresztül*, HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 2011
- BESELER Gerhard: Miscellanea: Populus, municipies, collegium, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*, 45 (1925), 188-190. o. <https://doi.org/10.7767/zrgra.1925.45.1.188>
- BESSENÝÓ András: Reményt veszünk-e reményvétel esetén? I. *JURA*, 2014/1., 195-217. o.
- BOÓC Ádám: Hamza Gábor akadémiai székfoglaló előadásáról, *Jogtudományi Közöny* 60. évf. 3 sz. (2005 március) 127-128. o.
- Filippo BOSCOLO: Aurelia Nais, piscatrix de horreis Galbae e i piscatora di Roma, *Rivista Storica dell'Antichità*, 35/2005, 181-188. o.
- Bozóki Alajos: *Római magánjog*, Pozsony-Budapest, 1899
- Thomas H. CORCORAN: Roman Fishermen, *The Classical World*, 56/4, 1963, 97-101. o.
- Ettore DE RUGGIERO: *Lo stato e le opere pubbliche in Roma antica*, Fratelli Bocca Editori, Torino, 1925
- Wilhelm EHLERS: Piscatori ludi, *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, XX,2, 1774-1775. o.
- Dagmar GUTBERLET: *Die erste Dekade des Livius als Quelle zur gracchischen und sullianischen Zeit*, Olms-Weidmann, Hildesheim, 1985
- HAMZA Gábor: A közvetlen demokrácia ókori intézményei és a politikatudomány, *Jogtudományi Közöny* 70. évf. 2. sz. (2005 február) 76-79. o.
- Max KASER: „Ius publicum” und „ius privatum”, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*, 103 (1986), 1-101. o. <https://doi.org/10.7767/zrgra.1986.103.1.1>
- Wolfgang KUNKEL: *Roman Legal and Constitutional History*, At the Clarendon Press, Oxford, 1973
- Wolfgang KUNKEL: *Römische Rechtsgeschichte*, Böhlau Verlag, Köln-Graz, 1964
- Ludwig LANGE: *Römische Alterthümer*, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1867
- LENKOVICS Barnabás: A tulajdonszerzés-módok eredeti, illetve származékos jellege, *Polgári Jogi Kodifikáció*, V. évf. 3. szám 2003/3, HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 14-28. o.
- Ernst MEYER: Vom griechischen und römischen Staatsgedanken, (Festgabe für Ernst Howald, Eugen Rentsch Verlags, Erlenbach-Zürich, 1947, 30-53.o.) in: *Das Staatsdenken der Römer*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1966, 65-86. o.

- Ulriche MALMENDIER: *Societas Publicanorum, Staatliche Wirtschaftsaktivitäten in den Händen privater Unternehmer*, Böhlau Verlag, Köln, 2002
 - Joachim MARQUARDT: *Handbuch der römischen Alterthümer*, VI. Band, IV. Das Sacralwesen, Leipzig, 1885
 - Robert MUTH: *Einführung in die griechische und römische Religion*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1997 (2. Auflage)
 - NÓTÁRI Tamás: *The Function of the Flamen Dialis in the Marriage Ceremony*, Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio iuridica, Tomus 45. (2004), 157-165. o.
 - NÓTÁRI Tamás: *Római köz- és magánjog*, Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2011
 - ROBINSON, O.F.: *Ancient Rome, City planning and administration*, Routledge, London and New York, 1992
 - SÁRY Pál: *Vízjogi szabályok az ókori Rómában*, Agrár- és Környezetjog, 2019/26, 237-254. o.
 - ZLINSZKY János: *Ius publicum - Római közjog*, Osiris-Századvég, Budapest, 1994
 - ZLINSZKY János: *Ius privatum - Római magánjog*, Osiris Kiadó, Budapest, 1998
-